

Белей О.В.*студент**Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Дулєпа В.П.***студентка**Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ
У НЕМІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ**

Постановка проблеми. Міжнародно-правова відповідальність держав – це концепція, вироблена Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) після Другої світової війни. Даний інститут міжнародного публічного права є одним із найважливіших для підтримання міжнародного миру та безпеки і зміцнення верховенства права та справедливості в міжнародних відносинах, розвитку співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного й гуманітарного характеру, забезпечення прав людини. Проблематика міжнародно-правової відповідальності особливо актуальна для України у зв'язку з агресією Російської Федерації (далі – РФ), спершу в Криму, а потім і на територіях Донецької та Луганської областей. Оскільки РФ заперечує те, що вона є стороною збройного конфлікту, і називає його громадянською війною, постає питання кваліфікації цього збройного конфлікту і відповідальності за порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. У контексті невизнання даного конфлікту міжнародним постає проблема визначення відповідальності держав у неміжнародних збройних конфліктах.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародно-правової відповідальності держав досліджували такі науковці, як: М. Буроменський, В. Буткевич, В. Денисов, В. Євінтов, О. Задорожній, Д. Левін,

А. Мацко, О. Мережко, Ю. Решетов, Л. Тимченко, О. Трайнін, Г. Тункін, І. Арцибасов, І. Бліщенко, С. Єгоров, Л. Іногамова-Хегай, В. Калугін, А. Кибальник, І. Лукашук, Р. Мюллерсон, О. Скрильник, М. Антонович, а питання кваліфікації збройних конфліктів вивчали С. Бескоровайний, Е. Кузьмін та ін. Незважаючи на достатньо велику кількість праць, поняття відповідальності держав у міжнародному праві сьогодні є специфічним та невизначеним, особливо у сфері неміжнародних збройних конфліктів.

Формулювання завдання дослідження. Стаття спрямована на з'ясування природи міжнародно-правової відповідальності держав, особливостей розвитку цього інституту міжнародного публічного права, підстав для його застосування в разі порушень під час неміжнародних збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль у функціонуванні міжнародної системи та забезпеченні прав людини. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те чи інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад, наслідки діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». У міжнародному праві міжнародно-правовою відповідальністю наизва-

ють конкретні негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права внаслідок порушення ним міжнародно-правового зобов'язання [1, с. 351–352].

Міжнародно-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності має певні особливості правового регулювання. На відміну від інших видів відповідальності, вона пов'язана із примусом із практичним застосуванням до правопорушника встановлених джерелами міжнародного права санкцій. Необхідно зауважити, що міжнародно-правова відповідальність до початку ХХ ст. характеризувалася домінуванням відповідних норм, що забезпечували захист правопорядку, вигідного лише окремим великим державам. Ці норми припускали вирішення міжнародних конфліктів воєнними засобами [2, с. 41–42].

Для розкриття природи міжнародно-правової відповідальності потрібно застосувати історичний підхід. На жаль, у світовій літературі важко знайти дослідження, присвячені історичному розвитку міжнародно-правової відповідальності. Причина вбачається в тому, що відповідальність виникає із самим розвитком права та є його частиною.

Усе це свідчить про те, що навіть на ранніх етапах існування держав питання відповідальності залишалось актуальним, однак не завжди воно було врегульоване нормами права. Лише з розвитком концепції суверенної влади держави міжнародна відповідальність набула нормативного закріплення. Сучасна концепція правової природи міжнародно-правової відповідальності виникла після Другої світової війни у зв'язку з намаганням держав-переможців не допустити повторення злочинів нацизму й японського імперіалізму, що привело до ухвалення низки нормативно-правих актів, зокрема Женевських конвенцій 1949 р.

Тепер розглянемо основні характеристики міжнародно-правової відповідальності. Ці характеристики залежать від певних чинників. По-перше, наявність дійсного зобов'язання між суб'єктами; по-друге, наявність діяння

(дія чи бездіяльність), яке порушує зобов'язання і присвоюється державі, що вчинила його; шкода, яка є наслідком протиправного діяння. Ці вимоги визначені в багатьох прецедентах. Так, у рішенні в справі про фабрику в Хожуві Постійна палата міжнародного правосуддя визначила, що «відповідальність – це принцип міжнародного права і навіть концепція закону, згідно з яким будь-яке порушення зобов'язання призводить до обов'язку відшкодування» [2, с. 43].

Міжнародно-правова відповідальність, як ми зазначали, виникає із зобов'язань, які, серед іншого, стосуються й участі держав у збройних конфліктах та вчинення міжнародних правопорушень, які із цього випливають. У доктрині розрізняють два види збройних конфліктів: міжнародний та неміжнародний. Збройний конфлікт міжнародного характеру, з погляду міжнародного права, являє собою оголошену або неоголошену війну, часткову або повну окупацію, навіть без збройного опору. Поряд із міжнародним збройним конфліктом Другий додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. від 8 червня 1977 р. виділяє збройний конфлікт неміжнародного характеру як усі збройні конфлікти, які не є міжнародними збройними конфліктами і відбуваються на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії [3, с. 195–197]. Метою їх боротьби є прагнення захопити владу, домогтися більшої автономії в межах держави або відокремлення та створення власної, незалежної держави [4, с. 118].

Неміжнародний збройний конфлікт відрізняється від конфлікту міжнародного характеру за такими ознаками: а) наявність двох ворожих сторін, однією з яких є уряд, а іншою – збройна група; б) фактична участь у бойових діях збройних сил протидіючих сторін; в) застосування зброї; г) колективний

характер виступів, які виявляються в протестах проти уряду, порушення конституційного ладу; д) певний ступінь організованості повстанців і наявність владних структур, що здійснюють управління ними; г) володіння частиною території відповідної держави й існування органу, який здійснює контроль над цією територією.

Держави не повинні втручатися у внутрішні конфлікти на території іншої держави. Однак на практиці здійснюються збройні заходи, що дістали назву «гуманітарна інтервенція». Такими були охарактеризовані збройні акції в Сомалі й Руанді, які мали за мету припинення там внутрішніх конфліктів, що супроводжувалися масовими людськими жертвами [4, с. 118–119]. Такі дії міжнародна спільнота визнає правомірними, держави не несуть за них відповідальність.

Проте винятком із практики правомірного втручання держав у внутрішні конфлікти можна вважати агресію РФ на Сході України, не розглядаючи окупацію Криму, яка не є предметом нашого дослідження. Питання відповідальності РФ є надзвичайно складним у контексті порушення не лише норм міжнародного права, а й загальних принципів, зокрема незастосування сили чи погрози силою та втручання у внутрішні справи іншої держави. Важливо зазначити, що в разі порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів винна держава повинна притягатися до відповідальності. Однак постають питання: хто може бути суб'єктом такого порушення та який порядок притягнення його до міжнародно-правової відповідальності?

По-перше, варто звернутися до консультативних висновків Міжнародного суду ООН (далі – Суд). У справі “*Legality of the Threator Use of Nuclear Weapons*” 1996 р. Суд зазначив, що «норми міжнародного гуманітарного права повинні дотримуватись усіма державами незалежно від того, ратифікували вони конвенції, що містять дані норми, чи ні» (п. 79). Тобто норми міжнародного гумані-

тарного права поширюються на всіх учасників збройних конфліктів, зокрема, у частині притягнення їх до відповідальності. У справі “*Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*” Суд підтвердив основні принципи міжнародного гуманітарного права і заперечив право Сполучених Штатів Америки (далі – США) застосовувати силу проти Нікарагуа для забезпечення поваги до прав людини в цій країні відповідно до звичаєвого міжнародного права.

По-друге, у доктрині міжнародного права визначено, що міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) діє в умовах і міжнародних, і неміжнародних збройних конфліктів. Це стосується і транснаціональних конфліктів між державами і недержавними угрупованнями, до яких також застосовується МГП.

По-третє, питання кваліфікації збройного конфлікту тісно пов'язане з ідентифікацією територій із невизначеним правовим статусом і встановленням юрисдикції щодо них, зокрема, щодо таких територій, на яких проходять бойові дії. Ст. 2, спільна для всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., сформульована так: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше високими договірними сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни».

Збройний конфлікт, який триває на окупованій території Донбасу, характеризується тим, що Україна не визнає стану війни, а кваліфікує цей стан як Операцію об'єднаних сил; інша сторона конфлікту – Росія – заперечує участь регулярних військових сил РФ у цій війні, однак підтверджує можливість присутності російських військових на території бойових дій на Донбасі. Тому даний конфлікт можна віднести до неміжнародного збройного конфлікту із втручанням із боку іноземних держав [5, с. 34].

Єдиним правовим актом, який визначає положення про міжнародно-правову відпо-

відальність, є проект статей, розроблений Комісією з міжнародного права, ухвалений на 53-й сесії 2001 р. У резолюції 68/104 Генеральна Асамблея ООН визнала важливість питання про відповідальність держав і знову звернула на них увагу урядів, водночас не звернула увагу на питання їх майбутнього ухвалення. На важливість ухваленого проекту та можливість перетворення його норм на звичай міжнародного права вказала низка судових рішень. Так, у справі “*Conoco Phillips Petrozuata B.V., and others v. Bolivarian Republic of Venezuela*” арбітражний трибунал зазначив, що «у подальші рішення, зокрема постанови і рішення Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів, на регулярній основі включалися посилання на статті про відповідальність держав як на документ, що кодифікує або декларує норми міжнародного звичаєвого права». У справі “*Hulley Enterprises Limited (Cyprus) v. The Russian Federation*” арбітражний трибунал зазначив, що застосоване судом матеріальне право також включає «принципи міжнародного права, у тому числі принципи, встановлені належним чином Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй у статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння». У справі “*Samsonov v. Russia*” Європейський суд із прав людини постановив, що статті про відповідальність держав «кодифікували принципи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, що сформувався в рамках сучасного міжнародного права». У справі “*Gold Reserve Inc. v. Bolivarian Republic of Venezuela*” арбітражний трибунал зауважив, що норми проекту «стосуються передусім міжнародно-протиправних діянь, скоєних стосовно держав, а не фізичних осіб або інших недержавних суб'єктів <...> низка авторитетних експертів застерігали проти необдуманого об'єднання цих двох понять».

Відповідно до проекту та подальшої судової практики, яка склалася на його основі, можна зробити висновок, що обов'язковими умовами міжнародно-правової відповідальності є пору-

шення міжнародно-правового зобов'язання.

Суттєвою умовою міжнародної відповідальності держави є можливість її відповідальності за ті чи інші фактичні дії. Під впливом міжнародної практики вироблені спеціальні правила обвинувачення держави в протиправній поведінці.

Загальне правило полягає в тому, що держава як суб'єкт міжнародного права відповідає тільки за поведінку її органів управління або інших суб'єктів, що діють під контролем таких органів держави. Такий підхід зумовлений двома чинниками: прагненням обмежити міжнародну відповідальність поведінкою, в якій держава бере участь як єдина структура, а також необхідністю визнання автономії осіб, які діють на власний розсуд, а не за наказом якого-небудь державного органу.

Присвоєння як дія нормативного характеру полягає в тому, щоб встановити для цілей відповідальності, що те чи інше діяння є діянням цієї держави. Присвоєння засновується на критеріях, які визначаються міжнародним правом, а не тільки причинно-наслідковим зв'язком. Поведінка органу держави розглядається як діяння даної держави незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчу, виконавчу чи будь-яку іншу функцію, яка його позиція в системі держави, чи є він центральним органом влади. Звичайний характер даної норми закріпленої у рішенні Суду в справі «Про відмінності, які стосуються імунітету від судового переслідування Спеціального доповідача Комісії із прав людини»: «Згідно із загальноприйнятою нормою міжнародного права, поведінка будь-якого органу держави повинна розглядатись як діяння цієї держави». У ст. 8 Проекту зазначено, що поведінка, яка санкціонована державою, вважається її поведінкою.

Іншою основною умовою міжнародно-правової відповідальності держав є порушення міжнародно-правового зобов'язання. Дану умову варто розглядати в її широкому значенні, тобто міжнародно-правове зобов'язання виникає не лише з окремих міжна-

родних договорів, а і зі звичаїв та загальних принципів, які, відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, є джерелами міжнародного публічного права. У ст. 3 Додаткового протоколу до Женевської конвенції закріплено принцип невтручання, який передбачає заборону будь-якого прямого чи непрямого втручання з яких-небудь причин у збройний конфлікт, внутрішні чи зовнішні справи іншої держави, на території якої він відбувається.

Отже, за наявності вищезазначених умов постає питання про притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності та застосування до неї заходів із метою усунення наслідків міжнародного протиправного діяння. У доктрині міжнародного публічного права дані заходи традиційно називаються санкціями. Так, Комісія міжнародного права протягом опрацювання питання міжнародної відповідальності вживала саме цей термін, але на завершальному етапі ухвалено рішення про його заміну на «контрзаходи». Проте міжнародні суди у своїй практиці визначають односторонні заходи держав як «контрзаходи». На думку Ю. Блажевича, терміни «санкції» та «контрзаходи» схожі, але «контрзаходи» більш точно відповідають реаліям сучасного міжнародного життя, бо підкреслюють вимушеність застосування відповідних заходів, тоді як «санкція» наголошує на примусовому аспекті таких дій.

Висновки. Отже, інститут міжнародно-правової відповідальності необхідний для

підтримання міжнародного правопорядку, миру, безпеки і зміцнення верховенства права та справедливості в міжнародних відносинах, розвитку співпраці між державами у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини. Міжнародно-правова відповідальність розуміється як сукупність наслідків, встановлених джерелами міжнародного права, які виникають у зв'язку із вчиненням державою міжнародного протиправного діяння. У правовій доктрині сформувався підхід до визначення умов такої відповідальності, до яких відносять порушення міжнародно-правових зобов'язань. Проте складно визначити наявність даних умов у діях держави, яка опосередковано бере участь у збройному конфлікті на території іншої держави, за умови невизнання цього конфлікту міжнародним. Для вирішення даної проблеми потрібно виходити із загальних принципів та судової практики, яка склалася під час застосування норм проекту статей про міжнародно-правову відповідальність, вироблених Комісією з міжнародного права ООН. Звертаючись до ситуації на Сході України, можна говорити про наявність у діях РФ умов міжнародно-правової відповідальності. Це, у свою чергу, зумовлює можливість України та інших держав вжити до РФ заходів усунення наслідків міжнародного-протиправного діяння, ідеться про контрзаходи, які зможуть вплинути на порушника норм міжнародного права.

Анотація

Стаття присвячена питанню міжнародно-правової відповідальності держав під час неміжнародних збройних конфліктів. Досліджено історичний аспект розвитку цього інституту, проведено аналіз судової практики міжнародних судів щодо застосування норм про міжнародно-правову відповідальність, визначено умови такої відповідальності та їхні особливості під час кваліфікації міжнародного протиправного діяння держави.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, міжнародне протиправне діяння, міжнародне зобов'язання, неміжнародний збройний конфлікт, контрзаходи.

Анотація

Статья посвящена вопросу международно-правовой ответственности государств при немеждународных вооруженных конфликтах. Исследован исторический аспект развития этого института, проведен анализ судебной практики международных судов по применению норм о международно-правовой ответственности, определены условия такой ответственности и их особенности при квалификации международного противоправного деяния государства.

Ключевые слова: международно-правовая ответственность, международное противоправное деяние, международное обязательство, немеждународный вооруженный конфликт, контрмеры.

Belei O.V., Dulepa V.P. International legalliability of countries in non-international armed conflicts**Summary**

This article is devoted to the issue of international legal responsibility of countries in non-international armed conflicts. It explores the historical aspect of the development of this institution, analyzes the jurisprudence of international courts dealing with the application of norms on international legal responsibility, defines the conditions of such responsibility and their peculiarities when qualifying an international wrongful act of the country.

Key words: international legal responsibility, international illegal act, international obligation, non-international armed conflict, countermeasures.

Список використаних джерел:

1. Скрильник О. Особливості відповідальності в сучасному міжнародному праві. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 351–354.
2. Мисак О. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 4. С. 41–43.
3. Кузьмін Е. Щодо критеріїв визначення збройних конфліктів: їх значення для кваліфікації та типології конфліктних ситуацій. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2015. № 3. С. 195–201.
4. Бескоровайний С. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. Юридична наука. 2014. № 3. С. 116–126.
5. Антонович М. Відповідальність за порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права в умовах гібридної війни: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 16 с.